

Közép-Európa: „elképzelt terek” és a 21. század kihívásai

Kiss J. László

A sokdimenziós Közép-Európa

Gondolkodásunk integráns részét képezik azok a „szellemi térképek” és azok a különböző elvek, amelyek alapján hajlamosak vagyunk földrajzi, politikai és társadalmi tereket szervezni. A régiókat ugyanolyan mechanizmusok alapján „találjuk ki” vagy „képzjük el”, mint ahogy Benedict Anderson elmélete szerint a nemzeteket mint „elképzelt közösségeket”.¹ Az elmúlt harminc évben Európának aligha volt még egy olyan régiója, amely a vágyálmok és az elutasítás végpontjai között annyira a viták tárgyát képezte volna, mint Közép-Európa. A Közép-Európáról szóló elképzelések különböző valóságkonstrukciók, geopolitikai projekciók vagy különböző „elképzelt terek”. A Közép-Európáról szóló elképzelések egyetlen változatának esetében sem a „természet” diktál valami különleges politikát: „*spaces do not simply exist, space are produced*”,² azaz a földrajzi terek nem önmagukban léteznek, és nem önmaguktól kapnak értelmet, hanem társadalmi konstrukciók és geopolitikai projekciók eredményei, azoknak mindig meghatározott politikai szereplők adnak jelentést. Közép-Európa esetében is egy olyan fogalommal állunk szemben, amelyet a legkülönbözőbb szereplők, a legkülönbözőbb földrajzi keretekben, a legkülönbözőbb időkben a legkülönbözőbb politikai napirendekre sajátíthattak ki. Emiatt időről időre indokolt, ha feltesszük a kérdést, hogy mit is kell érteni a politikai értelemben vett Közép-Európán, s ha szükséges és lehetséges, miképp lehet operacionalizálni a fogalmat, és ilyen módon a gyakorlati politika részeként felhasználni.

Az elmondottakat jól megvilágítja Közép-Európa értelmezhetőségének sokdimenziós jellege: a fogalmat ugyanis – a teljesség igénye nélkül – kulturális, gazdasági, politikai és geopolitikai értelemben egyaránt használhatjuk, anélkül hogy azok között éles határokat lehetne húzni. A *kulturális dimenzió*, azaz egy kulturális közösség feltételezése arra vonatkozik, hogy Európa szívében létezik egy olyan térség, amely közös értékeket, tradíciókat, közös történelmet mondhat magáénak. Az 1970-es évek elejétől ez a felfo-

gás éppúgy magában foglalja az egykori dunai monarchia transznacionális kultúrájának újralfelfedezését, mint Milan Kundera, Szücs Jenő, Konrád György és más értelmiségieknek azt a felfogását, hogy a térségnek sajátos strukturális jegyei vannak, továbbá egyfajta kulturális vonatkozási pontként a „reálszocialista” ideológiák és a szovjet hegemonia alóli felszabadulás szinonimája.³ Sőt mi több, „világnézet” a hidegháborús megosztottsággal szemben, a „kényszer *status quo* alternatívája”, vagy éppen „álom” a toleranciáról és szolidaritásról, a nemzeti nacionalizmusokat féken tartó magatartásról, ha úgy tetszik egyfajta „euronacionalizmusról”.⁴ Az 1980-as években, majd 1989 után Közép-Európának ez a kulturális eszméje nagy vonzerőt gyakorolt a térséghez közvetlenül nem tartozó országokra is, jelezve az ehhez a régióhoz való tartozás kulturális értékét és ezzel a Nyugathoz való tartozás megnövekedett esélyeit.

A gazdasági dimenzió értelmében főként az első világháború előtt a Közép-Európa-elképzelésekkel mindenekelőtt gazdasági célok kapcsolódtak össze. Friedrich List egy „közép-európai gazdasági övezet” tervét terjesztette elő, amely kifelé a protekcionizmus, befelé a német államok és Ausztria közötti vámunió s ezzel a szabadkereskedelem útján egy erős német nemzetállam alapjait kívánta megvetni.⁵ List később a szabadkereskedelmi zóna tervét egész Közép-Európára kiterjesztette, s mindezzel amerikai tapasztalatai nyomán a liberális politikai felfogásával együtt már a nemzetállam gazdasági korlátairól szóló nézeteinek adott kifejezést.⁶ List elképzeléseit továbbfejlesztve Friedrich Naumann *Mitteuropa* címen 1915-ben megjelent és nagy feltűnést keltő könyvében olyan államszövetség létrehozására tett javaslatot, amelyben a részt vevő államok nemzeti autonómiájukat nem adták volna fel, és egy ipari és mezőgazdasági munkamegosztást egyesítő komplementer gazdasági térségben minden kétség nélkül a legversenyképesebb Németországé lett volna a vezető szerep. Naumann ugyanakkor már 1915-ben arról beszélt, hogy a birodalomépítő imperialista kísérletnek vége van, s német külpolitikának a módosított bismarcki hagyományok alapján vissza kell térnie a kontinentális, közép-európai opcióhoz.⁷

Politikai dimenzióként *Mitteuropa* egy olyan közös politikai érdekekkel rendelkező régió elképzelése, mindenekelőtt a német állam- és birodalomépítés s ezzel a német önazonosság kialakulásának történelmi kontextusa volt, amely Nyugaton Francia-, Keleten Oroszország ellen irányult, s Németország sajátosan értelmezett „középhezete” (*Mittellage*) alapján a Kelet felé való küldetéstudat megnyilvánulása volt. A német egységet létrehozó és az új államot a törekeny európai egyensúlyrendszerbe beillesztő Bismarcktól távol állt bármilyen egyesített vagy föderális Európa elképzelése, ám utódainál a korábban korlátozott közép-európai törekvések *Mitteuropa* imperialis és gyarmati víziójává alakultak át. A 19. század végétől a gazdasági depresszió és a világméretben elterjedt merkantilista gyakorlat már nem volt összeegyeztethető a területi igények bismarcki visszafogottságának gyakorlatával: a politika az autarkia és az imperializmus irányában mozdult el. Ez vezetett el mind *Mitteuropa* kontinentális

politikájához, mind a II. Vilmos nevével fémjelzett imperialista „világpolitika” gyakorlatához. *Mitteuropa* ilyen módon mindinkább a német tengerentúli törekvések regionális bázisaként kapott jelentőséget, pontosabban a német hegemonián alapuló erős Közép-Európa megteremtése a tengeren túli koloniális terjeszkedés előfeltételévé vált.

Közép-Európa fogalmának geopolitikai dimenziója számos értelmezésre ad alkalmat. Németország hagyományosan az európai „közép országaként” (*Land der Mitte*) definiálta magát, sőt a német politika jellemző toposza volt az a felfogás, miszerint Németország az európai középhezlet (*Mittellage*) „áldozata”. Ez a geopolitikai dimenzió kiterjed a német egyesülés „kisémet” és „nagyémet” opcióira, valamint a második világháború utáni fejlődésre, amikor az európai „közép” a kialakuló megosztott nemzetközi rendszer kettős peremévé vált. Ez a geopolitikai szemlélet vonatkozott arra az időszakra is, amikor a két német állam egyesülése, valamint a NATO és EU keleti kibővülése nyomán Berlin újra centrális helyzetbe került. Közép-Európa sajátos geopolitikai értelmezése a dunai monarchia romjain kialakuló kisállamiság problémáival is éppen úgy összefüggött, mint Közép-Európának azzal a második világháború utáni korlátozott értelmezéseivel, amely a német és osztrák külpolitika gyakorlatában „Közép-Európát az *Ostpolitik*kal, illetve a szomszédságpolitika („*Mitteuropa* mint szomszédságpolitika”)⁸ gyakorlatával kapcsolta össze. Ebben az összefüggésben értelmezhetők azok a második világháború utáni politikai kezdeményezések is, amelyek a semlegesség vagy éppen az atommentesített közép-európai övezetek – közöttük például a Rapacki-terv – megvalósításával a térségnek különleges státust kívántak kölcsönözni, így a kettős német *status quo*t elismertetni vagy éppen Ausztriát a térség más államait egymáshoz közelebb hozni.

Közép-Európa az európai történelmi fejlődés négy paradigmikus változásával összefüggő diskurzust jelent különböző politikai, gazdasági és kulturális tartalommal. Az első az európai nagyhatalmak ütközőövezetéből felemelkedő megkésett német államiság, a második a dunai monarchia felbomlását követően a közép-európai kisállamok egymáshoz, valamint a német és szovjet nagyhatalomhoz fűződő viszonyának története volt. A harmadik diskurzus Közép-Európa eltűnése volt, az a második világháború utáni időszak, amikor a „középből” kettős perem alakult ki, s ebben a folyamatban a közép-európai dimenzió visszatérése azonossá vált a német és osztrák *Ostpolitik*kal, a közép-európai leszerelési és fegyverzetkorlátozási tervekkel, nem kevésbé az EK-hoz való közeledés politikájával és a térség kulturális újralfelfedezésével. A negyedik diskurzus a nagyhatalommentessé váló térség újraszerveződése, mindenekelőtt a visegrádi együttműködés volt, mint az európai integrációhoz vezető út eszköze, majd az európai integráció része, anélkül hogy egy közép-európai regionális érdekközösség és önazonosság megszilárdult volna.

A Közép-Európa-vita eredete és „hullámai”

Közép-Európa fogalmának sokdimenziós jellege egyidejűleg azt is mutatja, hogy a vitáknak és a fogalom alkalmazásának változó történelmi „hullámai” voltak, s ezek Közép-Európa tartalmát mindig új megvilágításba helyezték, olykor a folytonosságot, olykor annak hiányát jelezve.

Közép-Európa problémáinak gyökerei Európa első multinacionális békekonferenciájáig, a *harmincéves háborút* lezáró vesztfáliai békerendezésig nyúlnak vissza, amelynek nyomán a felemelkedő és tengerentúli birodalmakat kiépítő angol és francia nagyhatalmakkal szemben a kontinens középső részének fejlődése kisiklott. A kialakuló nagyhatalmi rendszer Európa középső részének a megosztottságán, Németország helyett a „német országok” *status quo*-jának a fenntartásán alapult. Németország az újkor kezdete óta a nagyhatalmokat elválasztó sokalakú ütközőövezet, kisebb és nagyobb területi államok halmaza volt. A nagyhatalmak időről időre ebbe a „senki földjébe” avatkoztak bele, s nem fordítva, ahogy Németország agresszívan avatkozott be az európai egyensúlyrendszerbe a 20. században. Az európai kontinenst csak Közép-Európa megosztott amorf állapota tarthatta egyensúlyban, és ennél fogva a Németország létrejöttével együtt járó bármilyen hatalmi koncentráció a hatalmi egyensúly felmondásával volt egyenértékű. 1871-ig a német önrendelkezés és az európai stabilitás feszültsége, ezt követően a német egységállam megvalósulása vált az európai nemzetközi rendszer strukturális problémájává. A bismarcki egységállam egy olyan nemzetközi rendszerben jött létre, amely több mint két évszázadon át a létezésének tagadásán alapult. Az ilyen feltételek között létrejött Németország a hegemonia megszerzéséhez egyszer túl gyenge, másszor a kontinentális egyensúly elfogadásához túl erős volt, s ez időről időre az ellenhatalmak szövetségét hívta életre. A német birodalom létrejöttével Európa „közepe” többé nem objektum, hanem a kontinentális politika alakító tényezőjévé vált, egyszer a törekeny egyensúlyba beilleszkedő bismarcki nagyhatalomként, másszor a német külpolitika hegemoniáját célzó kontinentális (közép-európai) és globális (imperialista) opcióinak a meghirdetésével.⁹ Mindez azt jelentette, hogy *Mitteuropa* egyszerre lehetett a globális gyarmatpolitika megteremtésének kontinentális bázisa, ám az első világháború után elveszett gyarmatok egyfajta kontinentális kárpótlása. Ahogy Nagy-Britannia és Franciaország gyarmatbirodalmának elvesztése után az európai integráció keretében törekedett preferenciális kapcsolatokat kiépíteni egykori tengeren túli térségeivel, úgy a második világháború után a demokratikus Németország Közép-Európa iránti felelőssége a térség országainak támogatásában öltött formát az euroatlanti integrációs folyamatban.

Közép-Európa a történelmi német kérdés mellett a dunai monarchia felbomlása után kapott újabb értelmet. Az első világháborút követően a dunai monarchiában integrált Közép-Európa széthullása és az egymástól elzárkózó protekcionista utódállamok kialakulása akkor következett be, amikor a modernizáció igénye a leginkább megkövetelte volna a határokon túli együttműködés hálózatainak és a belső piac nagyter-gazdaság

előnyeinek kihasználását. Ilyen módon Közép-Európa egyfelől azoknak az egymástól elzárkózó kisállamok *status quo*-ját jelentette, amelyek a két háború között minden konföderációs vagy vámuniós-szabadkereskedelmi tervben az ante status quo és azzal együtt járó hatalmi viszonyok helyreállításának veszélyét látták, s kétoldalú gazdasági kapcsolataikban a bilaterálisan domináns Németországtól váltak függővé. Másfelől a kisállamok megosztásán alapuló *Mitteuropa* nem egyszerűen revizionista program volt, hanem a hitleri Németországnak a korábbi liberális-föderalista elképzeléseket felülíró agresszív hatalompolitikájának a gyakorlata.

Nem volt véletlen, hogy a német birodalom összeomlásával *Mitteuropa* újra a nemzetközi politika objektumává vált. A német külpolitika konstans tényezőjének tartott „*Mittellage*”, azaz Európa „közepeként” magát meghatározó Németország éppen úgy elveszítette értelmét, ahogy *Mitteuropa* fogalma is. Az egykori „közép” helyébe a kettős német állam *status quo*-ja került, amely a megosztott Európa kettős peremévé vált. A német politikai osztály egy jelentős része számára világossá vált, hogy a nyugat-német állam felemelkedése és visszatérése a nemzetközi életbe csak egy új politikai földrajz koordinátaiban, Nyugat-Európa és az atlanti világ részeként lehetséges, jóllehet Adenauer Franciaországra fókuszáló nyugat-európai opciójával szemben Közép-Európa illúziója is felmerült a szociáldemokrata és nacionalista Kurt Schumacher elképzelésében. Ez a koncepció a nyugati integrációval szemben a hasonló érdekeltségűnek tartott közép-európai országokkal alkotandó tömb részeként az egyesített, szociáldemokrata Németország prioritását hangsúlyozta.

A német politika *Mitteuropa* elképzeléseit nem csupán az új hidegháborús nemzetközi rend realitása, hanem a kifejlődő európai integrációs folyamat is okafogyottá tette. Az EGK megalakulása ugyanis a Naumann-féle Közép-Európa célkitűzéseit, nevezetesen az exportpiacok és a nyersanyagok biztosítását, a vámtarifák azonosságát, a többi „nagyter-gazdaságokkal” történő versenyképesség kialakítását, valamint a „mértékegységek és az érmék azonosságát” nem csupán kilátásba helyezte, hanem meg is valósította.¹⁰ Az unió a versenyképes német iparnak biztosítja a világ legnagyobb belpiacához való hozzáférést, s ez diszfunkcionálissá tett minden olyan politikát, amely így vagy úgy a német dominancián alapuló expanzionizmusra irányult. A demokratikus Németország az európai integrációs politika centrális szereplőjévé vált, annak támogatásával hatalmát az európai intézményekben „puhította fel” és a *Mitteuropa*-koncepciók minden egyoldalú hegemoniatörekvésével szemben befolyását és intézményi hatalmát „kereskedelmi államként” és a *civil power* értelmében a többi tagállam számára is elfogadhatóvá tehetette.¹¹

Nem véletlenül *Mitteuropa* a hivatalos politika tabutémájává vált. Ha fel is merült, inkább a különböző atommentesítési és fegyverzetkorlátozási tervek részeként vagy éppen az *Ostpolitik*kal összefüggésben. Henry A. Kissinger és mások a szerződéses *Ostpolitik* megjelenésében a német külpolitika eredeti nemzeti, közép-európai dimenziójának visz-

szatérését látták. Sőt az amerikai politikus-történész visszaemlékezésében a keleti politika legfőbb építészét, Egon Bahrt egyenesen „régimódi nacionalistának” nevezte.¹² Hasonlóképpen a francia politika hajlamos volt a keleti politikát „rejtett újraegyesítési politikaként” felfogni, amelynek végeredménye a német egység és *Mitteleuropa* helyreállítása. Valójában Bahr nem titkolta bámulatát az Európa „közepén”, Kelet és Nyugat között „túl sok labdával zsonglőrködő Bismarck személye iránt, de ugyanakkor nem szabad szem elől téveszteni, hogy a bonni kormány korabeli nyilatkozataiban a nyugati szövetség alapján végbemenő *Ostpolitik* gondolata állandóan visszatérő argumentáció volt.¹³

Hasonló fejlődés volt megfigyelhető Ausztria esetében. Egyrészt ha *Mitteleuropa* nem is kopott ki teljesen a politikai szótárból, ám inkább a *Zentraleuropa* kifejezés vált gyakoribbá, vagy *Mitteleuropa* mint a keleti irányultságú aktív szomszédpolitika kapott jelentést. Az osztrák külpolitika már az 1960-as évek kezdete óta részben az egykori államszervezői tradíciók és térségi ismeretek (*Ostkompetenz*) alapján a tudatos keleti nyitást politikát folytatta, amelynek mindig sajátos szubregionális, alpesi és Duna-völgyi dimenziója volt. Bruno Kreisky Ausztria szociáldemokrata külügyminisztere (1959–1966) kezdetben óvatos volt ugyan Ausztria kommunista szomszédjaival szemben, de már 1965-ben azt hangsúlyozta, hogy ezek az államok nem tartoznak Kelet-Európához. Kiemelte, hogy Ausztria nagy vonzerőt gyakorol ezeknek az államoknak az értelmiségére. 1968-ban arról beszélt, hogy Közép-Európa demokratikus államainak arra kell törekedniük, hogy olyan regionális megoldásokat találjanak, amelyek Észak-Európában már évek óta a gyakorlat részét képezik. 1960-ban, majd 1964-ban Kreisky volt az első nyugati külügyminiszter, aki látogatást tett Lengyelországban és ezt követően Magyarországon. Kreisky az osztrák külpolitika maximáját találóan úgy fogalmazta meg, hogy Nyugaton a bizalom maximumát és Keleten a bizalmatlanság minimumát teremtse meg, s arra törekedett, hogy a találkozások színhelye, a Kelet és Nyugat közötti „híd” legyen.¹⁴ Hans Thalberg osztrák diplomata az 1980-as évek közepén *Zentraleuropa* országainak pragmatikus együttműködésére tett javaslatot, nevezetesen a kelet-közép-európai országok számára a domináns kereskedelmi partnereknek számító két német állam kizárásával, a semleges Ausztria, az el nem kötelezett Jugoszlávia és a Varsói Szerződéshez tartozó Magyarország részvételével, a társadalom- és biztonságpolitikai különbségek tiszteletben tartása mellett – az együttműködés optimalizálásának és a konfliktusminimalizálásnak a gyakorlatát, a térség atommentesítését és a gazdasági kooperáció elmélyítését javasolta.¹⁵

A közép-európai együttműködés az unió keleti kibővüléseig

A Szovjetunió összeomlása, a két német állam egyesülése és a keleti irányban bővülő Európai Unió és a NATO Berlint újra a kontinens centrális geopolitikai szereplőjévé tet-

te. A német történelemben először jött létre az európai integráció meghatározó tagjaként a nagyhatalmakkal és szomszédjaival egyetértésben egy valódi német nemzetállam. A német külpolitika számára Közép-Európa elsősorban Németországtól keletre eső integrált és integrálandó térséget jelentett, s ebben az a megfontolás játszott döntő szerepet, hogy közvetlen szomszédságában ne alakuljon ki, a biztonságnak a nyugatitól eltérő szintjét jelentő instabil régió. Ezért Németország szempontjából az 1989 utáni Közép-Európa-politika alapvetően integrációs politika volt. A német integrációs politika jellemzője volt a Közép-Európa irányában megfigyelhető nagyarányú nyitottság. Németország az unióhoz csatlakozni kívánó országok legfőbb pártfogója, egyfajta „regionális ügyvédje”, „stratégiai szomszédja” és „közvetítője” volt. Ennek oka nem valami militáns belpolitikai befolyás (*Drang nach Osten*), hanem a Kelet stabilizációjára irányuló nemzetközi nyomásban (*Zwang nach Osten*), nem kevésbé annak felismerésében rejlett, hogy a Szövetségi Köztársaság, mint az EU és a NATO peremállama, rendkívül sebezhető a közép- és kelet-európai instabilitások hatásaival szemben, ugyanakkor a kelet- és közép-európai kibővülés Németország számára aszimmetrikusan több nyereséggel jár, mint más uniós országok esetén. Az europaizálódott Németország a nyugati multilateralizmusok nevében lépett fel. Németország második világháború előtti aszimmetrikus bilaterális kapcsolatokon alapuló dominanciáját az unió keretében és annak részeként egy multilaterális befolyási struktúra váltotta fel. Ha egyes országokban – így Lengyelországban és a Cseh Köztársaságban – a történelmi tapasztalatok fényében a Németországtól való félelem és a nagyobb német támogatási igény egyidejűleg is jelen volt, mégis, a csatlakozást megelőzően, a közép- és kelet-európai országok a Szövetségi Köztársaság közvetítő szerepét nem csupán elfogadták, hanem kívánatosnak tartották.¹⁶

A német külpolitikáról kialakult vita nem változtatott az egyesült Németország külpolitikájának alapvető természetén, Németország külpolitikájának jellemzője továbbra is a multilateralizmus, a nemzetközi intézmények és az emberi jogok fontosságát kiemelő „civil hatalom” és a „kereskedelemállam” koncepciója maradt. Ám ezzel a *mainstream* szemben a „normalizációs iskola” említése a történelmi folytonosság bizonyos elemeire is emlékeztetett. Ez a megközelítés az egyesüléssel a történelmi „normalitás” helyreállítását hangsúlyozta. A fiatalabb, jobbára konzervatív német történészek egy csoportja a diskurzus egyik változataként a Szövetségi Köztársaság „nyugati kötődését” (*Westbindung*) tette a kritika tárgyává.¹⁷ A diskurzus számos tekintetben a nyolcvanas évek történészvitájának a folytatása volt, amely mind külföldön, mind az NSZK-ban heves elutasításra talált. Mégis a nyugatellenes hangok mind a „német középhegyszerről”, mind a németek közvetlen vagy közvetett befolyása alatt álló „Közép-Európáról” szóló vitában felbukkantak. Wolf D. Gruner a német történelem magasságait és mélységeit Németország földrajzi helyzetének tulajdonította, amely természetes határok híján egyszer az Uráltól a Pireneusokig „felfűvődött”, másszor a Rajna és az Elba között összezsugorodott. Éppen a „földrajz miatt” az újraegyesült

Németországnak az „európai békebiztosítás évszázadokon át megillető szerepét újra magára kell vállalnia.¹⁸ Gregor Schöllgen az egyesítést követően arról értekezett, hogy Németország újra nagyhatalom lesz, mivel az ahhoz szükséges potenciállal rendelkezik, ám a nagyhatalommá válás folyamatának béke úton kell végbemennie.¹⁹ Számos konzervatív történész ugyanakkor arra utalt, hogy a Szövetségi Köztársaság egy Nyugat-Európával felbonthatatlanul összefonódott posztmodern nemzetállam és európai nagyhatalom, minden „elnyugatosodása” ellenére azonban az egyesüléssel a kontinens közepe felé tolódott, s ezzel „centrális hatalommá” (*Zentralmacht*) vált. Ez a változás nem egy külpolitikai program ugyan, ám olyan objektív tény, amely új funkciókkal jár, amelyeket az új Szövetségi Köztársaság akár integrálóan és kiegyenlítően betölt, akár nem, végső soron sokkal nagyobb hatást gyakorol a környezetére, mint korábban.²⁰

Az 1989 évi közép- és kelet-európai rendszerváltások egy olyan folyamat kezdetének bizonyultak, amelyben a Közép-Európáról szóló elképzelések az egykori keleti tömb országainak gyakorlati együttműködési formáira tevődtek át. Közép-Európa egyfelől az EU-hoz és a NATO-hoz való tartozás hosszú távú, másfelől a „nagyhatalommentesség” vált térség újrászerveződésének aktuális feladataival kapcsolódott össze. Ez egyszerre jelentette, hogy a célok eszközök és az eszközök célok lehetnek: az euroatlanti integráció célja egyben eszköz is volt a kelet-közép-európai államok kapcsolatainak a rendezésére. Közép-Európa többé nem annyira „világnézet” vagy éppen „emancipációs ideológiái”, mint inkább olyan alkalmazható elképzelés volt, amely a különböző szubregionális együttműködési formákban öltött testet. Már a rendszerváltást megelőzően megindult ez a folyamat az Alpok–Adria Munkaközösség, majd az 1988-ban zászlót bontó négyoldalú együttműködés (*Quadrangalore*) formáiban, amely később a Penta- és Hexagonálé, végül a Közép-európai Kezdeményezésben (CEI), valamint a Közép-európai Szabadkereskedelmi Térség (CEFTA) formáiban fejlődött tovább. A legjelentősebbnek a szubregionális együttműködési formák „magjaként” a visegrádi együttműködés bizonyult, olyan mértékben, hogy az újonnan definiált „Közép-Európa”, a „közép-európai projekt” – valójában Kelet-Közép-Európa – a V-3-, majd V-4-kooperációval vált azonossá. Az új szubregionális együttműködési formák történetileg jelentős szerepet töltek be a Szovjetunióhoz fűződő függőségi viszonyok lebontásában, s a nagyhatalmi integráció nélkül maradt térségnek az egymást részben átfedő szubregionális együttműködési formák útján történő stabilizálásában. Ezen felül a visegrádi együttműködésnek számos specifikus célja volt. Mindenekelőtt nem az integráció alternatívája, sokkal inkább alacsony intézményesítettségi szinten annak eszköze volt: a Brüsszel felé vezető úton olyan „fitneszközpont”, amelynek létjogosultságát kezdetben a „birodalom visszavág”, azaz a szovjet birodalmi restaurációs kísérletek is táplálták. A magyar külpolitika szempontjából Visegrád alkalmas eszköznek bizonyult az elszigetelődés veszélyével szemben, az egykori kisantant szövetség feltámadásával összefüggő aggodalmak csillapítására. Emellett Visegrád a hagyományos, kelet-nyu-

gati irányban rendeződött fejlődési terek helyett a történelem észak–déli közlekedési infrastruktúra megújításának elképzeléseivel a térségszerveződés egy új megközelítését képviselte.

Az 1990 utáni csaknem másfél évtized közép-európai együttműködésének tartalmát és formáját két lényeges szempont jellemezte. Egyfelől az újra függetlenné váló közép- és kelet-európai államok egymáshoz fűződő kapcsolatainak napirendjét döntő mértékben az európai és atlanti integráció napirendjei határozták meg, másfelől a V-3, majd Szlovákia függetlenségével a V-4-ek lényegében monopolisztikusan a közép-európai együttműködés kereteivel váltak azonossá. Ezt az utóbbi szempontot jól mutatta az osztrák „Stratégiai Partnerség” kezdeményezésnek a sikertelensége is. 2000 februárjában a 14 EU-tagállamnak a néppári és szabadságpárti koalíció elleni szankciói lényegében az unió és Ausztria közötti kétoldalú hivatalos kapcsolatok megszakadásához vezettek. Az osztrák külügyminisztérium egyik képviselője egyenesen arra utalt, hogy Európában az osztrák érdekek érvényesítéséhez hiányoznak a természetes partnerek, mások azt jelezték, hogy ilyen természetes partnerek Bécs keleti partnerei lehetnek. Bár az EU-14-ek 2000 szeptemberében feltétel nélkül megszüntették az Ausztriával szembeni szankciókat, és Bécs ezután már részt vehetett az unió döntései folyamataiban, a tanulságokat levonva Benita Ferrero-Waldner osztrák külügyminiszter a „stratégiai partnerség”, későbbi nevén a „regionális partnerség” kezdeményezésével állt elő. Ferrero-Waldner Ausztria közép- és kelet-európai szomszédjaihoz fűződő kapcsolatainak az elmélyítése mellett szállt síkra, hangsúlyozva, hogy a földrajzi, gazdasági, politikai és kulturális adottságok indokolják, hogy Bécs különleges kapcsolatot alakítson ki az EU leendő tagállamaival. Ez a partnerségi elképzelés két szakaszból állt. Az első szakaszban a meglévő adottságok felmérését és a hagyományos szomszédosági kapcsolatok intenzív fejlesztését, valamint az integrációs csatlakozás előkészítését jelentette, mind kétoldalú, mint uniós összefüggésben. A kezdeményezés második szakaszának azokat a közös érdekeket kellett azonosítani, amelyek a csatlakozást követően a közép-európai államok érdekközösségének az alapját adhatták volna, hasonlóan a Benelux és észak-európai államok gyakorlatához.²¹ A kezdeményezés javasolta, hogy az Európai Tanács tanácskozásai előtt a mindenkori EU-elnökségek végén évente kétszer a Cseh Köztársaság, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia és Lengyelország képviselői találkozzanak. Egyidejűleg a javaslat egy „Ausztria-platform” életre hívását is magában foglalta, amelynek az volt a célja, hogy az osztrák társadalmat tájékoztassa a keleti kibővülés esélyeiről és kihívásairól. Lényegében Bécs az uniós szankciópolitika keserű tapasztalatai alapján a külpolitikai partnereket a még csatlakozás előtt álló keleti szomszédállamokban törekedett megtalálni, egyidejűleg azonban arra is kötelezettséget vállalt, hogy ezzel a partnerséggel együtt járó kötelezettségként a szomszéd államok érdekeit is megjelenítse az osztrák döntési folyamatokban. Ez a maga módján az osztrák Néppárt fegyvere is volt a meglehetősen kibővülésselens koalíciós partnerrel,

a Szabadságpárttal szemben. A kezdeményezés nyomán létrejött első regionális konferencián a „Regionális Partnerségre” átkeresztelt kezdeményezés az uniós politika szempontjából meghatározó területeken történő aktívabb együttműködést, valamint a partnerországok közvéleményének tájékoztatására irányuló projekteket határozott el. Bécs szempontjából a magyar politika különösen beleillett a kelet-közép-európai szövetségesnek tekinthető országok kategóriájába, mivel a kétoldalú kapcsolatok problémamentesek voltak, és Budapest az EU szankciós politikájának idején tartózkodó, és a hosszú távú érdekeket szem előtt tartó politikájával tűnt ki. Ám a többi érintett ország számos tekintetben inkább fenntartásait, semmint egyetértését hangsúlyozta az EU-ban kialakítandó „regionális érdekközösség” elképzelésével szemben, ahogy az osztrák társadalom és a szakszervezetek is tartottak a keleti kibővülés negatív hatásaitól, mindenekelőtt a munkaerőpiac megnyitásától. Nem véletlenül a keleti munkaerő bevándorlásával szemben Ausztria Németországgal együtt a hétéves moratórium támogatója volt. A partnerséggel szemben a többi ország esetében számos egyéb fenntartás is tapasztalható volt. Szlovákia a kezdeményezés megkésettiségre figyelmeztetett, jelezve, hogy az ilyen kezdeményezésnek már a Vasfüggöny megszűnése után meg kellett volna születnie. Ausztria erre nem vállalkozott, mivel inkább saját EU-tagságával volt elfoglalva, s 1995-ben bekövetkezett tagságát követően majd fél évtizedig hátat is fordított keleti partnereinek, s a saját helyét kereste az unióban. A szlovén média a történelmi sztereotípiákat ismételve, hajlamos volt minden ilyen kezdeményezésben az Osztrák–Magyar Birodalom újraéledését látni. Ahogy az osztrák–szlovén kapcsolatokban a német kisebbséget hátrányosan érintő AVNOJ-határozatok²², úgy az osztrák–cseh viszonylatban a temelini atomerőmű, valamint a Benes-dekrétumok körüli vita jelentette a legnagyobb teherterét, még akkor is, ha az osztrák külügyminiszter kijelentette, hogy a cseh csatlakozás kérdését nem lehet összekapcsolni az európai értékeknek ellentmondó Benes-dekrétumok visszavonásával.²³

A „Regionális Partnerség” sorsa jelezte, hogy a kezdeményezés a belépés előtt álló államokat segítő keretként csak nagyon korlátozottan nyert elfogadást, az unió belüli regionális érdekközösség terve még kevésbé, jóllehet egy „közép-európai lobb” elképzelése mint a Miniszterek Tanácsán belüli együtt szavazó tömb kézenfekvőnek tűnt. Annak ellenére, hogy a „közép-európai dimenzió” Bécs csatlakozásával jelent meg először az unióban, és Közép-Európa kulturális megjelenítése Ausztriában a legkiforrottabb, mégis a visegrádiak nézőpontjából Ausztria fejlettsége, életszínvonala és háború utáni története alapján sokkal inkább „nyugati” államnak számított, mint a csatlakozás előtt álló kelet-közép-európai államok, amelyek egykor a szovjet tömb tagjai voltak. Közép-Európa önszerveződése elsősorban a visegrádi négyek kereteit jelentette. Magyar részről nem véletlenül mutattak rá arra, hogy a „Regionális Partnerség” nem gyakorolhat kedvező hatást a visegrádiak már létező együttműködésére, ennek megfelelően intézményesítésére sincs szükség. A lengyel külügyminiszter, Vladislav Bartoszewski azt

hangsúlyozta, hogy az osztrák kezdeményezés javára a visegrádi csoport feloszlata nem jöhet szóba. Cseh szakértők az ellenérvek között megemlítették, hogy Visegrád, CEFTA és a Közép-európai Kezdeményezés (CEI) is számos problémával küzd, és csak ritkán váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Továbbá megemlítették a veszélyt, hogy egyéni érdekei képviselő helyett Prága cselekvési tere korlátozódni fog. Felmerült továbbá Visegrád duplikálásának a veszélye, Lengyelország problematikus szerepe mint regionális hatalom, azaz a weimari háromszög együttműködésben Franciaország és Németország partnere. Végül világossá tették, hogy a térség államai 1945 után különböző utat futottak be, s ha Prága a „Regionális Partnerség” valamelyik területe iránt érdeklődik, úgy az elsősorban a térség külső kulturális megjelenítésére irányuló platform.²⁴

„Közép-Európa” az integrált Közép-Európában

Közép-Európa keleti részében a térségi szerveződés hajtóerői hagyományosan mindig csak korlátozottak voltak jelen, s a növekedési és fejlesztési impulzusok Nyugat-Európából és Közép-Európa nyugati részéből származtak. A térség növekedési központjai mindig a régió kívül voltak, s ez ma sem változott: a fő gazdasági és pénzügyi partner az EU, azon belül is elsősorban Németország és kisebb mértékben Ausztria. A régióban a belső önszerveződés erői időről időre elégtelennek bizonyultak, mind gyakrabban a rivalizálás erői kerekedtek felül, s a térség a nagyhatalmak megosztó politikájának lett az áldozata. Ám a külső hatalmak éleszthették is az együttműködést, ahogy a visegrádi együttműködés zászlóbontásában, ha nem is szándékosan, a balti válságnak és a még létező Szovjetunió belüli politikai bizonytalanságoknak is nem lebecsülhető szerepük volt, s ahogy a visegrádi együttműködés kezdettől fogva Németország és a többi uniós ország támogatásával találkozott. Az EU szerepe ebben a folyamatban új fejezetet jelentett, mert a csatlakozás előtt, majd a csatlakozás után még inkább a közép-európai együttműködés politikai napirendjeinek legfontosabb meghatározója volt, s az unió radarerőjén a visegrádi kezdeményezés mint sajátos „geopolitikai image” a közép-európai stabilitás fontos eleme jelent meg.

A legnagyobb változást a Szovjetunió visszavonulása jelentette a térségből. 1990 után Közép-Európa keleti része nem csupán „nagy hatalommentessé” vált, hanem Moszkva nézőpontjából Közép-Európa a NATO-nak egy évtizedig tartó keleti kibővülésével összekapcsolódó geopolitikai kihívásával vált azonossá.²⁵ Moszkva számára – a három visegrádi országnak az unióhoz történő 2004-es csatlakozásától – Közép-Európa az energiaszállítások cél- és tranzitterületként, valamint egy olyan geopolitikai térségként kaphatott jelentőséget, mint amely az EU és az Oroszország közötti szovjet utódállamokkal, Moszkva „közel külföldjével” határos, egy olyan térséggel, amely a nyugati és orosz integrációs konkurencia területe.

2004-ben az uniós csatlakozás a négy visegrádi ország és Európa fejlődésében gyors felzárkózást és regionális önszerveződést ígért, olyan fejlődést, amelyben a közös uniós követelmények hatására viszonylag homogén térség alakul ki, a korábbi megosztott hátrégiók feloszlanak és közös fejlődési övezetek jönnek létre, az integráció funkcionális logikája az etnikai kérdések számára is kedvező feltételeket teremt. A térség 1990 után már nem a Szovjetunió ütközőövezete és nem az uniót Oroszországtól elválasztó szürke övezet, nem a „kompországok” halmaza, ám a formális-jogi kereteken kívül még nem vált az EU egységesülő fejlődési régiójává. A kisebbségi problémák nem kerültek le a régió országainak kétoldalú kapcsolataiban a napirendről, ahogy ezt a magyar–szlovák viszony mutatja. Az Európai Unióban a visegrádiak részéről nincsen a közép-európaiságról olyan értelemben szó, mint ahogyan a skandinávok működtetik a regionális együttműködést.²⁶ Az unió bővülése kedvez ugyan a regionalizálódási tendenciáknak, ám Közép-Európa a csatlakozást követő hat esztendő után sem vált a társadalmak és politikai elitek saját identitással rendelkező politikai és kulturális térségévé. Ugyanakkor a térség országaiban a rendszerváltás messzemenően megvalósult. Közép- és Kelet-Európa államai az EU és NATO tagjai, valamennyien piacgazdaságok. Következtetésképpen Václav Klaus szerint a fejlődés eredménye éppen az, hogy a régió nem tekinthető egy „speciális területnek”. Ha ezek az országok nem is állnak a gazdasági fejlődésben olyan szinten, mint a nyugat-európai államok, semmilyen értelemben nem tekinthetők „különleges esetnek”. Az egy főre eső osztrák és cseh jövedelem közötti különbség nem nagyobb, mint Írország és Portugália vagy Görögország között, nem beszélve Észak- és Dél-Olaszország vagy Párizs és a vidéki Franciaország közötti különbségről.²⁷

Václav Klausszal ellentétben a kritikus vélemények azt hangsúlyozzák, hogy az EU politikája a politikai geometria szabályai szerint változó érdekközlőkből áll, s ezek nem feltétlenül felelnek meg minden esetben a térségi összetartozás követelményeinek. Ez már a csatlakozási tárgyalások alatt is tapasztalható volt. A visegrádi államok térségével azonosítható Közép-Európa fejlődési zónaidőt váltott ugyan, ám ez azt jelenti, hogy a térség Európa külső periferiájából belső periferiává vált, amelyben a fejlődés legkülönbözőbb gazdasági és politikai formái megtalálhatók. A csatlakozást követő jó fél évtized után a „csatlakozási válságok”, a gazdasági-pénzügyi válság és ezek belpolitikai következményei miatt a térség belső differenciálódása és egyenlőtlen fejlődése meglehetősen nehezíti a tartós tendenciák kiszűrését. A 2008 őszi kitört pénzügyi válság Lengyelország kivételével mindenütt visszaesést okozott. Egyesek szemében Közép-Európa kétfelé szakadt, egy Nyugat- és egy Kelet-Közép-Európára. A térségben vannak kevésbé átpolitizált, már a nyugatias típusú fejlődés sajátosságait jobban magukon viselő olyan államok, mint Csehország és Szlovénia, ám olyan országok is, mint az euró bevezetésében sikeres Szlovákia, amely a fiatal államiség birtokában integrációs keretekben egy radikális nemzetépítési program megvalósítására törekszik. A térség másik jellemzője az egykori élvonalnak tekintett Magyarország, amely a túlpolitizált belső

megosztottság és a gazdasági tempóvesztés következtében hátra sorolódott a regionális versenyben. 2003 óta Magyarország növekedési teljesítménye a leggyengébb a régióban és az EU-ban. Az említett logika mentén létezhet egy Kelet-Közép-Európa is, amely Lengyelországtól a Balkánig ér, s amelyet olyan – nem túl hízelgő – szociokulturális jegyek jellemeznek, mint a korrupció és a kábítószer csempészet, a közbeszéd eldurvulása, a polgári viselkedési hagyományok gyengülése stb.²⁸ A térséget a környező régiók és államok is minősítik. Ennek példája, hogy a délszláv háború nyomán a térség „kiszakadt” a közép-európai fejlődés történelmi kontextusából, s ennek helyreállítása uniós szintű erőfeszítéseket követel meg. A térség civil társadalmi kevésbé találtak utat egymáshoz, a transznacionalizálódás sok esetben inkább a bűnözés hálózatainak kiépülését jelenti a Balkán és a Közép-Kelet felé, vagy éppen a munkaerő- és a bevásárlóturizmus irányainak változásait. A térséget egyszerre jellemzik az ütköző nacionalizmusok és a kemény nemzetállamok, ám a nyugatiasabb típusú fejlődési minták is jelen vannak. A térség meghatározó állama a középhatalmi súlycsoportba tartozó Lengyelország, amely a sikeres gazdaságpolitika és a külpolitikai érdekérvényesítés gyakorlatát valósította meg.

A visegrádi térségre gyakorolt hatását tekintve továbbra is Németország a legnagyobb gazdasági és pénzügyi partner, anélkül hogy Berlin bármilyen explicit Közép-Európa-politikát folytatna. Ráadásul Németország a tőle várt lokomotív szerepet egyre kevésbé képes betölteni, s belső piacának lassú bővülése leginkább a közép-európai országokat érinti kedvezőtlenül, mivel nekik Németország a legnagyobb exportpiacuk.²⁹ Berlin ezt a térséget a német külpolitika „civil hatalom” kritériumai és a NATO és EU funkcionális logikája alapján ítéli meg, az etnikai kérdésekben megpróbálja kikerülni a döntőbírói szerepet, s mindent a stabilitási kritériumoknak rendel alá.

Közép-Európa és a német–orosz kapcsolatok

Történelmileg a német–orosz kapcsolatok mindig nagy hatással voltak a közép-európai államok egymás közötti viszonyára, s ezek a kapcsolatok 1989 után sem szűntek meg befolyásolni a régió államainak együttműködését. A térség országaira a két történelmi nagyhatalom konfrontációja, a két világháború legalább annyi szenvedést hozott, mint ahogy a hitleri Németország és a sztálini Szovjetunió túl szoros kapcsolata, különösen Lengyelország esetében. Nem véletlen, hogy az 1920-as évek Rapallo-politikája, nevezetesen a német–orosz közeledés mint egy lehetséges nyugatellenes szövetség veszélye 1945 után is bekerült a nyugati politika szótárába, és az 1939. évi Molotov–Ribbentrop-paktum a második világháborúhoz vezető út szimbólumává és a lengyel külpolitika máig ható, domináns történelmi percepciójává vált. A történelem a német–lengyel és német–orosz kapcsolatokban, de más közép-európai országok esetében is, nem csupán a 20., hanem a 21. században is politikát csinál, s a politika újabb történelmet.

A 21. század elején megszorodtak azok az elemzések, amelyek arra figyelmeztetnek, hogy az érdekkülönbségekkel szemben Berlin és Moszkva viszonyában túlsúlyba kerültek az egymást összekapcsoló érdekek, s ez a fejlődés számos megfigyelőben azt a kérdést vetette fel, hogy Berlin mennyiben tekinthető „megbízható partnernek” az Oroszországhoz fűződő nyugati kapcsolatok alakításában.³⁰ Mindenekelőtt a két állam közötti gazdasági kapcsolatok, a német geostratégia erőteljes gazdasági tartalma került a figyelem középpontjába. A szakértők közül számosan a német–orosz gazdasági partnerség kialakulását prognosztizálják. Ezt egy lehetséges EU és Oroszország közötti szabadkereskedelmi térségben az orosz energia és a német technikai *know-how* hosszú távra kiható komplementaritása biztosíthatja. Németország Oroszország legnagyobb gazdasági partnere, ugyanakkor olaj- és gázszükségletének mintegy egyharmadát Oroszországból importálja, amelynek aránya még növekedhet, ha Németország „kiszáll” az atomenergiából. A hosszú távra kiható kapcsolatrendszer másik oldala, hogy az orosz olajexport kilencven s a gázexport hetven százaléka az Európai Unióba irányul. Németország Oroszországon át jobban hozzáférhet az ázsiai piacokhoz, és ezen az úton nőhet Berlin politikai súlya. Berlin a Németország és Oroszország között a 2011-re tervezett, mintegy 1220 kilométeres, a Balti-tenger mélyén húzódó gázvezeték megépítése után az orosz gáz legnagyobb nyugat-európai elosztója lesz. A német–orosz kapcsolatokat – az ebben a megállapodásban kulcsszerepet játszó Gerhard Schröder egykori kancellár „energiaszövetségként” – Merkel kancellár az „energiapartnerség” megvalósulásaként értékelte. Németországban pártokon feletti konszenzus, hogy Oroszországot bevonják az európai együttműködés rendszerébe. Jellemző módon már Helmut Kohl azzal az előfeltétellel támogatta a NATO bővítését, ha létrejön a NATO–Oroszország Tanács. A 2003-as iraki háborúban Schröder Moszkva és Párizs támogatásával a diplomácia és a multilateralizmus fontosságát hangsúlyozta George W. Bush unilaterális Irak-politikájával szemben. Ez a politika a szociáldemokrata Schrödert követően módosult, ám a célok a kereszténydemokrata Merkel esetében sem változtak. Merkel a 2009-es müncheni biztonságpolitikai fórumon mind a NATO, mind az EU szempontjából Oroszország rendkívüli fontosságára hívta fel a figyelmet, és lándzsát tört nemcsak a NATO–Oroszország Tanács munkájának hatékonysága, hanem Oroszországnak az új európai biztonsági architektúrába történő integrálása mellett is.

Németország Európában már ma kulcsszereplő az Oroszországgal kialakítandó kapcsolatok és egy koherens nyugati politika meghatározásában. Ám Stephen F. Szabo szerint a Berlin és Washington között a stratégiai kultúrában meglévő különbségek közös megközelítések híján odavezethetnek, hogy Berlin Washington és Moszkva között növekvő mértékben a közvetítő szerepét játssza, sőt a német–amerikai és a transzatlanti kapcsolatok iránya is attól függhet, hogy a két ország miként képes összeegyeztetni álláspontjait az Oroszország-politikában.³¹ Az amerikai *Weekly Standard* egyenesen arról írt, hogy Berlin Moszkvával a közös érdekek, Washingtonnal a véleménykülönbségek

új korszakába lépett, s ezért a hetilap a hivatalba lépő Obama-adminisztrációt arra figyelmeztette, hogy a mai Németország egy sor kérdésben – a kelet-európai gázvitatól Afganisztánig és Iránig – az Egyesült Államoknak már nem ugyanaz a partnere, mint egykoron volt.³²

A mai helyzetben Jan Carnogurski szlovák kereszténydemokrata politikus szerint mind Németország, mind Oroszország érdekelt abban, hogy a végzetesnek bizonyult 20. századi kapcsolataikból egy olyan exitstratégiát találjanak, amely a 18. és 19. századi kapcsolataikhoz való visszatérést jelentené, anélkül hogy a 20. század második felének pozitív fejlődési eredményei kárba vesznének, és ez az EU-nak kárt okozna. Ennek azonban ellentmondani látszik a politikusnak az a következtetése, hogy Németországnak már nem lesz olyan mértékben szüksége az unióra, mint korábban: tovább gyengülhet a német nettó fizetői pozíció, és a német–orosz közeledés az Egyesült Államok és Nagy-Britannia európai szerepének csökkenését eredményezheti, pontosabban Európa tengelye sokkal jobban Kelet felé tolódhat, mint azt az EU és NATO keleti bővülése indokolná.³³

A német–orosz közeledés transzatlanti és európai hatásairól szóló feltételezésekkel szemben elmondható, hogy a német és amerikai stratégiai kultúra közötti meglévő különbségek legalább akkorák, mint a Berlin és Moszkva közöttiek. A német stratégiai kultúra a Robert Cooper-féle³⁴ „posztmodern állam” és a Hanns W. Maull³⁵ felfogásában vett „civil hatalom” logikáját követi, amely a biztonságot leginkább a gazdasági kapcsolatok útján tartja elérhetőnek az interdependencia, a nemzeti és a kétoldalú megoldásokkal szemben a multilateralizmus, a nemzetközi intézmények prioritása, a *soft power* képességek alapján, s a katonai erőszak alkalmazását kivételes esetnek tekintti. Ez a gondolkodás a brandti *Ostpolitik* hagyományait követve a „közeledés által megvalósuló változás” (*Wandel durch Annäherung*) stratégiáját részesíti előnyben, amely a Moszkva irányában megvalósuló feszültségmentesítés, párbeszéd és bizalomépítés, valamint a megnyugtató multilaterális politikájának következményeként értékeli a német egyesülés szovjet elfogadását. Ezzel szemben az Egyesült Államok stratégiai kultúrája a Robert Cooper-féle tipológiában a „modern állam” gyakorlatának felel meg, amely a „posztacionálissal” szemben a „nacionálist” részesíti előnyben és a világot a hatalmi egyensúly kategóriában értelmezi, továbbá az erőszak alkalmazásának és az azzal való fenyegetésnek, valamint az igazságos háborúnak nagyobb jelentőséget tulajdonít, mint Németország és a legtöbb európai állam. Az orosz stratégiai kultúra is lényegesen különbözik a német felfogástól. Az orosz külpolitikában sajátos kettősség figyelhető meg: egyfelől az amerikai „unipoláris” szereppel szemben a globális multipolarizmus *status quo*-jának támogatása, másfelől Európában a sebezhető határai miatti félelem és az ütközővezetékben való gondolkodás következtében „revizionista hatalomként” történő fellépés. Ez a magatartás meglehetősen idegenül viszonyul az EU-ban megtettesülő posztmodern felfogáshoz. Oroszország az európai stabilitást az államközponturnak és a hatalmi egyensúlyon alapuló logika alapján tartja megvalósíthatónak.³⁶

A Medvegyev elnök 2008-ban előterjesztett európai biztonsági architektúra tervével szembeállítható az orosz külpolitika és az orosz föderáció 2020-ig szóló nemzetbiztonsági stratégiájának vezérelveit tartalmazó dokumentum. A grúziai háború után különösen figyelemre méltó kettő az öt külpolitikai elv közül. Az egyik prioritás a külföldön élő orosz állampolgárok védelme, a másik az orosz föderáció szempontjából „kiváltságos érdekűnek” tekintett régiók említése, amelyek egybeesnek az EU új szomszédságpolitikájának részeként a Keleti Partnerség tervének célországgaival. Egy ilyen álláspont Grúzia és Ukrajna esetében elfogadhatatlannak tekinti a NATO-tagságot és a két ország területén nyugati támaszpontok felállítását. Medvegyev az új európai biztonsági architektúráról szóló orosz kezdeményezés megvitatására olyan csúcserőkezelletet javasolt, amelyen az államok nemzeti minőségükben, multilaterális szervezetek nélkül vennének részt. A tervezett javaslatok között 2009 novemberében a Kreml honlapján az a megfogalmazás is napvilágot látott, miszerint elutasítandó egy ország vagy szervezet – így a NATO-é is – kizárólagos joga, hogy az európai biztonság fenntartásáról gondoskodjon. Nem véletlen, hogy ezek a hangsúlyok Nyugaton inkább a megosztás szándékának gyanúját vetették fel.³⁷

Az Oroszországból kiinduló katonai fenyegetés képe a 2008-as orosz–grúz háborút követően vált érzékelhetővé, amikor Dmitrij Medvegyev orosz elnök az amerikai rakétavédelmi tervek lengyelországi és csehországi megvalósításának esetére orosz rakéták állomásoztatását helyezte kilátásba a kalinyingrádi térségben. Lengyelország szempontjából ugyanakkor a felemelkedő orosz hatalom „revizionizmusának” bizonyítéka volt az a moszkvai eltökéltség, hogy a „színes forradalmak” után Európát és az Egyesült Államokat távol tartsa „közel külföldjétől”, továbbá az a szándék, hogy „energia-nagyhatalomként” mind több üzleti kapcsolatot építsen ki az európai országokkal.

Oroszország törekvéseihez időről időre megfelelő eszközöket keresett Európában, s erre a kölcsönös gazdasági érdekek alapján rendszerint a Németországhoz fűződő kapcsolatok bizonyultak a legértékesebb stratégiai eszköznek. Ezzel egyidejűleg Berlinnek az a törekvése, hogy Moszkvával „stratégiai partnerséget” alakítson ki, olyan helyzetet teremtett, amelyben Németország a Nyugat és Oroszország közötti feszültség középpontjába kerül, s ez a körülmény Németországot különleges felelősséggel ruházhatja fel. Constanze Stelzenmüller egyenesen azt állítja, hogy régi német kérdés békésen megoldódott, ám annak 21. századi változata abban fogalmazható újra, hogy Németország képes-e és kész-e jelentős erőforrásait annak érdekében felhasználni, hogy megváltoztassa az orosz magatartást, és ha szükséges, kész-e és képes-e ellen is állni Moszkvának?³⁸

Berlin az európai keretben megvalósuló *Ostpolitik* céljait a nagykoalíció idején a szociáldemokrata vezetésű német külügyminisztériumnak a brandti *Ostpolitik* mottóját visszhangzó *Annäherung durch Verflechtung*, azaz a gazdasági összekapcsolódás útján végbemenő közeledésről szóló stratégiai dokumentuma foglalta össze. Ez az elképze-

lés abból a feltételezésből indult ki, hogy, hogy a német *soft power* legnagyobb diadala lenne, ha sikerülne Oroszországot az EU normakövető világába vezetnie. Az orosz magatartásnak ez a „megváltoztatása” nem csupán a kül- és biztonságpolitikára, hanem a gazdasági és kereskedelmi szabályokra, a legkülönbözőbb szakpolitikákra, így a versenypolitikára is kiterjedne.

A német elképzelésekkel szemben a 2008-as grúz–orosz konfliktus kellemetlen meglepetéssel szolgált. A német reagálás az első napokban előre látható volt: a német politikusok a grúz elnök kalandorpolitikáját tették felelőssé, és hangsúlyozták az Oroszországgal való párbeszéd fennmaradásának szükségességét. Ám amikor az orosz csapatok a vitatott Dél-Oszétiában is folytatták előrenyomulásukat, Berlin hangvétele megváltozott. Merkel kancellár és Medvegyev már régen tervbe vett és Szocsiban megtartott találkozója fagyos eszmecserevé vált. Szocsiból Merkel egyenesen Tbiliszibe utazott, megerősítve a grúzok jogát a NATO-tagságra. A szociáldemokrata külügyminiszter, Frank-Walter Steinmeier az orosz akciókat „törvénytelenek” és „aránytalanak” nevezte. Ennek ellenére azonban nem kezdődött új szakasz a német–orosz kapcsolatokban. Berlin Franciaországgal és Olaszországgal együtt kezdeményezte, hogy tárgyalások kezdődjenek az EU és Oroszország közötti új partnerségi megállapodásról. Berlin ugyanakkor az Egyesült Államokkal szemben ellenezte, hogy Ukrajna és Grúzia közelebb kerüljön a NATO-tagsághoz. Berlin egyidejűleg elítélte Medvegyevnek a kalinyingrádi körzetben kilátásba helyezett rakétatelepítését, és Berlinben a német–orosz „stratégiai partnerség” helyett „modernizációs partnerségről” kezdtek beszélni. Schröderhez képest Merkel kancellár első moszkvai látogatásán nyilvánosan bírálta ugyan az orosz politikusokat, és emberjogi aktivistákkal is találkozott, ám Oroszországnak egy európai stratégiába történő bekapcsolása mellett éppen úgy kitartott, mint az orosz–német balti-tengeri gázvezeték tervének megvalósítása mellett. Steinmeier az oroszbarát frakció képviselőjeként továbbra is ragaszkodott a Moszkvával létrehozandó „stratégiai partnerség” tervéhez, jóllehet atlantistaként nem osztotta a pártjában meglévő azon véleményeket, amelyek a Moszkvától és Washingtontól való „egyenlő távolság” politikáját hangsúlyozták.³⁹

Keleti szomszédságpolitika mint közép-európai napirend

Az EU és a NATO keleti kibővülésével a V–4-ek államai az euroatlanti térség részévé váltak, létrejöttek azok a feltételek, hogy a térség államai valódi „nyugati” államokká váljanak. Egyúttal Kelet-Közép-Európa geostratégiai helyzete az integrált Európa peremén sajátos kül- és biztonságpolitikai napirend kialakulásához vezetett, amely szoros összefügg az EU természetével. Az unió kül- és biztonságpolitikának ugyanis központi eleme a kibővülés útján történő biztonság és stabilitás politikája. Ez az elv

és gyakorlat azonban nem csupán területi, hanem sajátosan funkcionális logika is. Az EU peremországainak ugyanis az unió nem csupán a „tagság *versus* nem tagság” kizárólagossága alapján politizál és cselekszik, hanem abban az értelemben is, hogy a teljes jogú tagság küszöbe alatt miképp lehet megváltoztatni a határok minőségét, azaz olyan funkcionális „áteresztő” határokat létrehozni, amelyek az EU *soft power* erejével az integrációs térség határain túl is az együttműködést és a biztonságot erősítik. A visegrádi országok esetében így a peremhelyzet a 2004-ben létrejött *európai szomszédságpolitika* (*European Neighbourhood Policy, ENP*) egy közös páneurópai *Ostpolitik*, amely egyúttal növelheti a közvetlenül érintett tagállamok EU-ban játszott szerepének stratégiai értékét.

Ebben a folyamatban Lengyelország geopolitikai érdekei különösképpen meghatározók. Az unió keleti határa Lengyelország csatlakozásával 1143 kilométer hosszan az EU leghosszabb szárazföldi határa. Az integrációs peremhelyzet – Csehország kivételével – minden visegrádi országban külpolitikai feladat, jóllehet a négy ország között a közös intézményi tagság ellenére a biztonságpolitikai percepciók hangsúlyai és a geopolitika súlypontjai nem teljesen azonosak. Ezek a különbségek kiterjednek az Oroszországhoz való viszonyulás és az EU/NATO és Oroszország közötti térségben megfigyelhető integrációs konkurencia különböző geopolitikai kérdéseire is. Lengyelország szomszédságpolitikájában Fehéroroszország és Ukrajna áll a középpontban, míg Csehországnak nincsenek külső keleti határai. Magyarország szempontjából a déli dimenzióknak, a nyugat-balkáni régióknak a keletinél nagyobb jelentősége van. Ebből következik, hogy Lengyelország lehet az Európai Unió *Ostpolitikjének* meghatározásában a legaktívabb partner, mivel Varsó a legközvetlenebbül érdekelt abban, hogy a tőle keletre eső területek – mindenekelőtt Ukrajna – az integrációs folyamat részeivé váljanak. Ezzel függ össze, hogy a német–orosz közeledés miatt történelmi és geopolitikai okoknál fogva elsősorban Lengyelország kerülhet érzékeny helyzetbe, és ennek hatásai a visegrádi együttműködésben is érezhetők.

Mindazonáltal Varsó számára a 21. században az EU és NATO centrális államának számító Németország és Oroszország közötti együttműködés tényleges biztonságpolitikai fenyegetést nem jelenthet. Varsónak két alapvető választása van: a kölcsönös érdekek alapján kooperatív kiegyezés Oroszországgal és a még elmélyültebb kapcsolatok folytatása Németországgal, avagy az amerikai külpolitika „előretolt bázisa” szerepének a betöltése. A cseh politika hasonló helyzetben van: Németország és Oroszország között egy elfogadható pozíciót kell találnia, vagy Lengyelországgal együtt egy közép-európai amerikai „híd” politikai követelményeinek megfelelni. Az amerikai rakétavédelmi tervekben az elkötelezett lengyel és cseh részvétel jelezte, hogy a visegrádi országok „déli” és „északi szárnya” között különböző biztonságpolitikai percepciók vannak. Lengyelország és a Cseh Köztársaság hajlamosnak mutatkozott, hogy az atlanti pozíció erősítésének opcióját állítsa szembe a német–orosz kapcsolatokkal, és ezt

az unión belüli alkupozíciójának erősítésére is felhasználja. A nemzeti és állami identitását építő Szlovákiára hagyományosan az Oroszország iránti történelmi nyitottság jellemző, míg Magyarország esetében az elmúlt időszakban a Németország irányában való nyitottság és a pártok feletti atlanti elkötelezettség, míg Oroszország esetében a vezető pártok közötti eltérő hangsúlyok voltak megfigyelhetők, ám ezek sohasem zárták ki az érdekalapú, pragmatikus együttműködés lehetőségét.

A lengyel politikában először a Kaczynski-korszakban az atlanti opció kerekedett felül. A lengyel EU-politika Németországgal szemben az erős középhatalmi érdekvégyesítés politikáját képviselte. A NATO reformjáról szóló vitában ugyanakkor Varsó – a balti államokkal együtt – azon ortodox csoport szószólójának bizonyult, amely az észak-atlanti szövetség értelmét és legitimitációját az eredeti oroszellenes jellegében határozta meg. Miután Obama lemondott a rakétavédelmi tervről, és „újraindította” az orosz–amerikai kapcsolatokat, a lengyel és cseh politika számára ez a fejlődés óhatatlanul a saját és ezzel Közép-Európa stratégiai szerepének leértékelésével volt egyenértékű. Ez azonban további ösztönzésnek bizonyult arra, hogy Lengyelország Donald Tusk miniszterelnöksége alatt újragondolja külpolitikáját mind a Berlinhez, mind a Moszkvához fűződő kapcsolataiban.

Ebben a felismerésben számos tényezőnek van szerepe. Mindenekelőtt Németország, Lengyelország és Oroszország számos tekintetben azonos vagy hasonló helyzetben van. 1990 után mind a három állam új geopolitikai helyzetbe került, és egy új identitás kialakításának feladatával került szembe. Lengyelország minden határváltozás nélkül hét új szomszédal rendelkezik. Nagyon fontos, hogy csaknem két évszázad után a lengyeleknek többé nem szükséges feltenniük a kérdést: „Oroszországgal Németország ellen vagy Németországgal Oroszország ellen?” Természetesen a történelmi sztereotípiák megváltozása hosszabb időt vesz igénybe, mivel ez a változás feltételezi, hogy a lengyel társadalom ne tekintsen minden egyes német–orosz közeledést *ex definitionem* lengyelelles érdekközösségnek.⁴⁰

A külpolitika újragondolásának fontos geopolitikai okai is vannak: a három ország földrajzi helyzete és lehetséges szerepük egy új európai biztonsági rendszerben. Németország nagy árat fizetett az egyesülésért, és az egyetlen olyan európai ország, amelynek egyidejűleg kell megbirkóznia a Nyugat és Kelet problémáival egyetlen ország keretein belül, míg a másik oldalon Oroszország az a szereplő, amelynek az európai és ázsiai kihívásokkal egyaránt szembe kell néznie. A kettő között fekvő Lengyelország egy határvidék: az EU gazdasági és a NATO biztonsági határa. Oroszország és a visegrádi államok között új államok alakultak ki, amelyeknek a Moszkvához és a Nyugathoz fűződő viszonyuk még sok tekintetben nem tisztázódott.

Tusk és Putyin 2010-es találkozója fontos mérföldkőnek bizonyulhat, ahogy Lech Kaczynski lengyel elnök és kíséretének tragikus szmolesznyi balesete után az orosz miniszterelnök és elnök lengyel nép iránt tanúsított együttérzése: az egykori katyni

tömegmészárlásokra történő közös emlékezés egy német–lengyel emlékezőskultúra kialakulása előtt nyithatja meg az utat, s ez az orosz–lengyel történelmi megbékélés folyamatát erősíti. A találkozó azt is jelezte, hogy a pragmatikus és kölcsönös érdekeken alapuló politikának nagy tartalékai vannak: Németország után Oroszország Lengyelország második legnagyobb gazdasági partnere, s a pénzügyi válság közepette a sikeres lengyel gazdaságpolitika orosz részről is elismerést kapott. Berlin változatlanul Varsó egyik meghatározó támogatója. Az új kormány külügyminisztere, Guido Westerwelle – Párizst megelőzően – Varsóban tette első bemutatkozó látogatását, s ez Lengyelország kiemelt stratégiai szerepének elismerésével volt egyenértékű. Emellett Berlin a grúziai háború után sem adta fel a törekvését, hogy a stratégiai partnerség politikája keretében az Oroszország demokratikus átalakítását célzó európai törekvésekben a vezető kezdeményező szerepet betöltse. Ezért Berlin különösen nagy jelentőséget tulajdonít az EU keleti határain a Fehéroroszország és Grúzia közötti térség államai demokratizálásának és stabilizációjának, még akkor is, ha a NATO- és EU-tagságuk Németország szerint nem időszerű, mivel egy ilyen fejlődés több problémát idézne elő, mint amennyit képes lenne megoldani.

Ebben az összefüggésben nagy jelentősége van, hogy a 2004-ben létrejött európai szomszédságpolitika mediterrán dimenziója után (Unió a Mediterránumért, UM) 2009 májusában zászlót bontott az azzal egyenrangú Keleti Partnerség (*Eastern Partnership*, EaP). A svéd–lengyel kezdeményezéssel létrejött Keleti Partnerség célja, hogy a politikai-társadalmi és gazdasági reformok útján a keleti partnerországok – Ukrajna, a Moldovai Köztársaság és Fehéroroszország alkotta keleti és a Grúziából, Örményországból és Azerbajdzsánból álló kaukázusi csoport – közelebb kerüljön az EU-térséghez, és az egymás közötti együttműködésük is javuljon. A Keleti Partnerség egyúttal olyan kísérletnek tekinthető, amelyben az unió *soft power* erejét nem csupán a gazdasági fejlődés, hanem a stabilitás erősítésére is felhasználja, a térség a „befagyott konfliktusainak” megoldása érdekében, s ez már többet jelentene, mint az EU *ad hoc* részvétele a konfliktusok kezelésében. A Keleti Partnerség a teljes jogú tagságot nem helyezi ugyan kilátásba, ám az európai szomszédsági politika és az érintett visegrádi országok felértékelődésének tekinthető. Olyan program, amely szabadkereskedelmet és vízummentes utazási lehetőségét is magában foglalja az EU és az Oroszország perifériáján elhelyezkedő hat állam között.

Az a tény, hogy a Keleti Partnerség politikájában nincs szó Oroszország intézményes részvételéről, a legnagyobb kihívás a kezdeményes sikerével szemben, nem kevésbé azért is, mert Oroszország és az EU biztonságpolitikai percepciói különböznek. Az uniónak a stabilitás szempontjából a hosszú távú modernizáció a legfontosabb, míg Oroszország esetében a katonai biztonság kérdése elsődleges. A válságkezelést tekintve az EU és Oroszország álláspontjai közösek, így adott a lehetőség az együttműködésre a Keleti Partnerség keretein belül olyan területeken is, mint Transznisztria és Nagorno-Karabah.

A visegrádi csoport szempontjából a Keleti Partnerség politikájának jelentősége abban rejlik, hogy az EU, Oroszország és a szomszédpolitikai „hatok” egy földrajzilag összefüggő gazdasági erőteret alkothatnak, amelyben a biztonságpolitika és az energiaellátás követelményei megkívánják, hogy az együttműködésben valamilyen formában Oroszország is részt vegyen. Egy ilyen fejlődés gyengíthetné Varsónak a német–orosz kapcsolatokkal szembeni fenntartásait, továbbá a V–4-ek többi tagjának lehetőséget ad a legnagyobb szénhidrogén-hatalom és biztonságpolitikai tényező Oroszország valamilyen formában történő bevonására, azaz egy hatalmas kooperációs térség kialakítására és ezen keresztül az Oroszország-politikák hatékonyabb összehangolására is.⁴¹ Mindez jól mutatja, hogy a közép-európai együttműködés napirendje nem csupán a régió belüli együttműködés, hanem az EU keleti környezetének alakítása, a *wider Central Europe* programja.

Közép-Európa és Magyarország

Közép-Európa a változó (elképzelt) terek és a változó funkciók Európája, amelyet időről időre újra és újra meg kell határozni. Közép-Európa a 21. század elején is az energiabiztonságtól a közlekedéspolitikáig terjedő különböző funkcionális politikák és a megszervezendő terek metszéspontját jelenti, amelyet a mindenkori magyar külpolitikának is meg kell határoznia. Annál is inkább, mivel a magyar külpolitika első koncentrikus köre az a közép-európai dimenzió, amelyben egyszerre van jelen a szomszédságpolitika, a nemzetpolitika, a térségi politika és az uniós politika, a térségi (territoriális) és funkcionális tényezők kölcsönhatása. Közép-Európa minden érintett ország számára egy olyan elképzelt térség, amelyben az objektív adottságok és a külpolitikai célok egyensúlyát kell megalkotni. Magyarország szerepe Közép-Európában „összekötő kapocs” az északi és dél-délkeleti Európa között, észak–déli közlekedési folyosó, a Nabucco-vezeték és a Déli Áramlat térsége, a Duna-stratégiában meghatározó délnémet, bajor és baden-württembergi gazdaságokkal való együttműködés színtere, számos egymás erősítő és átfedő projekt stb.⁴² Mindez már önmagában is hozzájárul ahhoz, hogy a térség ne csupán a biztonság „fogyasztója”, hanem annak termelője is legyen, lehetőséget adva a magyar külpolitika mozgásterének és kiszámíthatóságának növelésére. Ezen a területen egyszerre vannak jelen a politika két- és sokoldalú, nemzeti és regionális, állami és transznacionális, funkcionális és etnikai folyamatai.

2011-ben az egymást követő magyar, majd lengyel uniós elnökség egyedülálló alkalmat kínál arra, hogy a magyar külpolitika Közép-Európát, annak keleti részét a magyar–lengyel kapcsolatok tengelyében újra meghatározza,⁴³ s az unió figyelmét is ráirányítsa egy olyan térségre, amely a globális pénzügyi és gazdasági válság után újra Európa dinamikus fejlődő térsége lehet, és a Keleti Partnerséggel az integrációnak is újabb lendületet adhat.

Jegyzetek

- 1 Benedict Anderson: *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso Editions, 1983.
- 2 Vö. Hans-Dierich Schultz-Wolfgang Natter: „Imagining Mitteleuropa: Conceptualisations of »Its« Space In and Outside German Geography”. *European Review of History/Revue europeenne d'histoire*, Vol. 10. No. 2. (2003). 273–292. o.
- 3 Vö. Kiss J. László: „Európától – Európáig: a magyar külpolitika újraeuropaizálódása”. *Külpolitika*. Vol. 14. No. 3. (1989). 11–12. o.
- 4 Vö. Konrád György: „Van-e még álom Közép-Európáról?” *Mozgó Világ*, Vol. 14. No. 8. (1988). 4–5. o.
- 5 Vö. Bo Strath: „Mitteleuropa. From List to Naumann”. *European Journal of Social Theory*, Vol. 11 No. 2. (2008). 171–183. o.
- 6 Jorg Brechtefeld: *Mitteleuropa and German Politics. From 1848 to the Present*. London: Macmillan, 1996. 16. o.
- 7 Hans-Peter Schwarz neves német történész Theodor Heuss NSZK államelnök visszaemlékezéseit idézi könyvében. Hans-Peter Schwarz: *Die Zentralmacht Europas. Deutschland Rückkehr auf die Weltbühne*. Berlin: Siedler Verlag, 1994. 245. o.
- 8 László J. Kiss, Lucie Königova és Luif Paul: „Die »Regionale Partnerschaft« Subregionale Zusammenarbeit”. *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft*, Vol. 32. No. 1. (2003). 57–72. o.
- 9 Vö. David Calleo: *The German Problem Reconsidered. Germany and the World Order, 1870 to the Present*. Cambridge: Cambridge University Press, 1978. 40. o.
- 10 Schwarz: *i. m.* 244–245. o.
- 11 Vö: Peter J. Katzenstein: „United Germany in an Integrating Europe”. *In: Tamed Power. Germany in Europe* (szerk. Peter J. Katzenstein). Ithaca–London: Cornell University Press, 1997. 1–49. o.
- 12 Henry A. Kissinger: *White House Years*. Boston–Toronto: Little Brown Company, 1979. 410–411. o.
- 13 Timothy Garton Ash: *Im Namen Europas. Deutschland und der geteilte Kontinent*. München: Hanser Verlag, 1993. 127. o.
- 14 Ottman Höll: „Österricherichs Aussenbeziehungen gegenüber Zentral- und Osteuropa seit 1995”. *Europäische Rundschau*, Vol. 30. No. 2. (2002). 42. o.
- 15 Hans Thalberg: „Zentraleuropa: Die Kunst des möglichen. Eine Gedankenskizze”. *Europäische Rundschau*, Vol. 14. No. 1. (1986). 3–8. o.
- 16 Kiss J. László: „A nemzetállam nélküli integrációtól az integrált nemzetállamig. A német Európa-politika történelmi gyökerei és mai dilemmái”. *In: A Huszonötök Európai* (szerk. Kiss J. László). Budapest: Osiris, 2005. 166–167. o.
- 17 Vö. Wolfgang Wippermann: „Nation und Raum in der gegenwärtigen deutschen Diskussion”. *In: Nationalismus in Europa nach 1945* (szerk. Heiner Timmermann). Berlin: Duncker und Humblot, 2001. 450–453. o.
- 18 Wolf D. Gruner: *Deutschland mitten in Europa*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 1992. 309. o.
- 19 Gregor Schöllgen: *Die Macht in der Mitte Europas*. München: Piper Verlag, 1995. 177. o.
- 20 Schwarz: *i. m.* 8–12. o.
- 21 Vö. Benita Ferrero-Waldner: „Ferrero-Waldner präsentiert Konzept der »Strategische Partnerschaft«”. *Das Aussenministerium Österreich*, <http://www.bmeia.gv.at/aussenministerium/aktuelles/presseaussendungen/2001/ferrero-waldner-praesentiert-konzept-der-strategische-partnerschaft.html>, 2001. február 12.
- 22 Az „AVNOJ-határozatok” a Jugoszlávia leendő állami szervezetére vonatkozó rendelkezések az ország Német Birodalom és szövetségesei általi megszállásának befejeződése után. Ezeket a rendelkezéseket a Jugoszlávia Nemzeti Felszabadítása Antifasiszta Tanácsának szerb-horvát rövidítése nyomán nevezték el.
- 23 Vö. Kiss J. László: „A birodalomtól az integrált kisállamig. A »német nemzetől« az osztrák nemzetig az EU-ban”. *In: Nemzeti identitás és külpolitika Közép- és Kelet-Európában* (szerk. Kiss J. László). Budapest: Teleki László Alapítvány, 2003. 80–81. o.

- 24 Kiss, Königova és Luif: *i. m.* 64–66. o.
- 25 Peter W. Schulze: „Das Ringen um Zwischeneuropa. Der Raum zwischen den geopolitischen Machtblöcken Russland und Europäische Union”. *In: Die sicherheitspolitische Lage in Mitteleuropa* (szerk. Erich Reiter), http://www.bmlv.gv.at/pdf_pool/publikationen/09_sipol_me_30.pdf, 21. o. Letöltés ideje: 2010. január 30.
- 26 Vö. Schöpflin György hozzászólása. „Mit kezdünk Közép-Európával?”. *Európai Utas*, No. 2. (2007). 7. o.
- 27 Václav Klaus: „Europa und Mitteleuropa: Wohin geht der Weg?”. *Europäische Rundschau*, Vol. 38. No. 1. (2010). 23. o.
- 28 Bába Iván hozzászólása. „Mit kezdünk Közép-Európával?”, *i. m.* 9. o.
- 29 Vö. Kőrösi Isván: „Közép-Európa helye a nemzetközi (európai) gazdasági, pénzügyi és innovációs folyamatokban”. *Külügyi Szemle*, Vol. 7. No. 1. (2010). 63–91. o.
- 30 Stephen F. Szabó: „Can Berlin and Washington Agree on Russia?”. *The Washington Quarterly*, Vol. 32. No. 4. (2009). 23. o.
- 31 Uo. 23–24. o.
- 32 Melana K. Zyla: „The New Ostpolitik: America’s German Problem”. *The Weekly Standard*, Vol. 14. No. 21. (2009), <http://www.weeklystandard.com/Content/Public/Articles/000/000/016/132vwmik.asp>, 2009. február 16.
- 33 Ján Čarnogurský: „Russland mit Deutschland oder Russland gegen Deutschland”. *SOLOnline*, <http://www.solon-line.de/russland-mit-deutschland-oder-russland-gegen-deutschland.html>, 2008. február 28.
- 34 Robert Cooper: „The Postmodern State”. *In: Reordering the World: The Long-term Implications of September 11th* (szerk. Leonard Mark). London: The Foreign Policy Center, 2002. 11–20. o., <http://fpc.org.uk/fsblob/36.pdf>. Letöltés ideje: 2009. december 5.
- 35 Hanns W. Maull: „Germany and the Use of Force: Still a »Civilian Power«?”. *Survival*, Vol. 42. No. 2. (2000). 56–80. o.
- 36 Timofey Bordachev: „Multipolarity, Anarchy and Security”. *In: What does Russia think?* (szerk. Ivan Krashev, Mark Leonard és Andrew Wilson). London: European Council on Foreign Relations, 2009.; http://ecfr3cdn.net/578c6da80e7f242659_6fm6b0ltd.pdf, 61–67. o.
- 37 Vö. Cortnie Shupe: „Cooperation with the Kremlin”. *Spotlight Europe*, No. 1. (2010), www.ceeol.com.
- 38 Constanze Stelzenmüller: „Germany’s Russia Question. A New Ostpolitik for Europe”. *Foreign Affairs*, Vol. 88. No. 2. (2009). 91. o.
- 39 Uo. 97. o.
- 40 Anna Wolf-Poweska: „Deutsche, Russen und Polen: Paradigmen der gegenseitigen Wahrnehmung”. *WeltTrends*, No. 13. http://www.welttrends.de/downloads/WT13_Poweska.pdf, 30. o. Letöltés ideje: 2010. január 10.
- 41 Vö. Csejtei István: „Keleti Partnerség: a magyar uniós elnökség egyik prioritása”. *Külügyi Szemle*, Vol. 7. No. 1. (2010). 18–38. o.
- 42 Vö. Terényi János: „Közép-Európa a magyar külpolitika optikájában”. *Külügyi Szemle*, Vol. 7. No. 1. (2010). 3–17. o.
- 43 Vö. „Történelmi lehetőség előtt áll Közép-Európa. Martonyi János a magyar–lengyel stratégiai viszonyról, a keleti nyitásról és a sikeres nemzetpolitika belső feltételeiről”. *Magyar Nemzet*, 2010. április 6. 10. o.

Résumé

Central Europe: "Imagined Spaces" and the Challenges of the 21st Century

The policies concerning Central Europe are practically constructions of realities, geopolitical projections and agendas, as well as various "imagined spaces", to which idely different meanings have been given at various times. As Central Europe is the Europe of changing spaces and functions, we should define its contents again and again. Central Europe means different political, economic, cultural, and geopolitical contents in relation to the four paradigm changes of European historical development. The first one is the history of delayed German statehood that emerged from the fault lines of the European great powers, which possessed special global (imperial) and continental (Central European) options, first as Central Europe as a basis for colonialism, then as its substitute. This option became a non-starter as a result of the European integration after the Second World War, while the 'responsibility' for Central Europe took the shape of supporting the Euro-atlantic integration of the East and Central European states in the foreign policy of the German Federal Republic. The second discourse is the history of the relationship among the Central European small states, as well as their links with the German and Soviet great powers. The third discourse is the 'disappearance' of Central Europe when the 'center' was becoming a dual periphery. The Central European dimension in this process basically meant the German and Austrian *Ostpolitik* with its attempts at disarmament and arms reduction plans, regional geopolitical experiments, as well as the politics of getting closer to the EC and the cultural re-discovery of the area. Finally, the fourth discourse was the reorganization of the region, which had meanwhile become free from great powers, as the tool for European integration. Nowadays, the "Central European" project primarily means the V-4 cooperation and the role and initiatives of the region in the EU Neighbourhood Policy (Eastern Partnership, Western Balkans). However, despite the fact the regionalism has become stronger during the EU expansion, no special regional common interests and identity have emerged in the eastern part of Central Europe. There are still different security perceptions and interests in the region with regard to the relationship with the U.S., the assessment of the German-Russian cooperation, nation building, minority policies, etc. The Hungarian foreign policy will get an opportunity in the successive Hungarian and Polish EU-presidencies in 2011 to redefine the region and direct attention to the area again.